

американців до зближення й узгодження інтересів, а не позицій, тобто схильність до компромісу визначала в XVIII столітті, і значною мірою донині визначає функціонування реальної політичної системи США. Республіканізм О.Гамільтона — з одного боку, і демократизм Т. Джефферсона та Т. Пейна — з іншого, що лежать в основі моделі політичної системи країни задають не строгий взаємозв'язок між державою та громадянським суспільством, а окреслюють границі сектора їх дозволеної політичної й економічної активності, творячи, таким чином, простір взаємного компромісу й свободи.

1. Чемшит А.А. История политических и правовых учений. Учения о государстве и праве в Голландии и Англии в период буржуазных революций. — Севастополь: Институт экономики и права, 2001. — С. 8.

2. Форд Г. Международное еврейство. — М.: Москвитянин, 1993. — С. 8-19.

SUMMARY

O. Chemshyt. The main ideas of the choice of the “permitted” sector in the system of the political power in the USA.

Conception of the foreign policy of the country had always been a part of every historical social structures. These conceptions their special meaning achieved when the europeans began to understand the value of the human life. New period was the time when the new states appeared.

I. ВЕГЕШ (Ужгород)

НАПОЛЕОН БОНАПАРТ: ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТА

Актуальність теми. Необхідно погодитись із твердженням українського дослідника Б.Кухти, що „сьогодні сказати щось нове про Наполеона напевно вже просто неможливо після тисяч праць, які надруковані протягом майже двохсот років” [34 а, 86]. Вченими цілого ряду країн, перш за все французькими, однозначно доведено, що Наполеон Бонапарт був визначною постаттю свого часу, неординарною особистістю і державно-політичним діячем XIX століття. Оpubліковані численні праці Бонапарта, зокрема його виступи, які дають змогу краще зрозуміти його погляди, що носили різносторонній характер. Разом з тим, ще не всі крапки поставлені в проблематиці формування та еволюції політичних поглядів французького імператора, з'ясування мотивів прийняття Наполеоном того чи іншого політичного рішення тощо. Не втратила своєї актуальності спроба простежити основні етапи політичної діяльності Наполеона на основі тогочасної епохи, акцентуючи на найважливіших історичних подіях кінця XVIII – першої чверті XIX ст. (еволюція від республіканізму до необмеженої монархії).

Предмет та хронологічні межі дослідження. Предметом наукового дослідження є політична біографія Наполеона через призму французької та всесвітньої історії від кінця Великої Французької революції до смерті імператора. Виходячи з опублікованих джерел та численних праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, можна запропонувати наступну періодизацію політичних поглядів Наполеона Бонапарта: 1) формування та еволюція політичної концепції від визнання республіканських ідей до відмови від них та переходу на авторитарні позиції (1784 – 1799); 2) політична діяльність Наполеона на посаді першого консула (1799 – 1804); 3) кінцевий перехід Наполеона на монархічні позиції, що співпали з його імператорством та політичною поразкою і смертю (1804 – 1821).

Методологічну основу роботи складають принципи історизму, які дозволяють об'єктивно підійти до вивчення суспільних процесів, подій і фактів, змалювавши на цій основі політичний портрет Наполеона Бонапарта. В роботі використано аналітичний,

порівняльний, системний і конкретно-історичний методи. Дане дослідження є багатоплановим, яке переплітається з цілим рядом конкретних дисциплін, зокрема, історією міжнародних відносин, культурологією та теорією еліт і політичного лідерства.

Головна мета дослідження. Автор ставить своєю метою об'єктивно, дослідити еволюцію політичних поглядів французького імператора Наполеона Бонапарта від республіканізму до автократизму та необмеженого монархізму. Для її досягнення автор намагався розв'язати ряд конкретних завдань: охарактеризувати суспільно-політичний лад Франції на фоні вікопомних історичних подій кінця XVIII – першої чверті XIX ст.; вивчити політичну діяльність Наполеона Бонапарта на різних етапах його життя; проаналізувати законотворчу діяльність першого консула у порівнянні із законодавством часів монархії; дати оцінку французької Конституції та Кодексу Наполеона; окреслити мету зовнішньополітичної діяльності Наполеона на завойованих територіях; простежити релігійні уподобання Наполеона.

Джерельну базу дослідження становлять, перш за все, праці Наполеона, які опубліковані останнім часом. Мова йде про виступи і статті визначного полководця „Облога Тулона”, „Нарис операцій Італійської армії в 1792 – 1795 рр.”, „Італійська кампанія 1796 – 1797 рр.”, „Замітки про військові дії кампаній 1796 і 1797 рр. в Італії”, „Нариси військових подій за 1798 р.”, „Кампанії в Єгипті та Сирії (1798 – 1799 рр.)”, „Кінцеві примітки Наполеона про Єгипетський похід” тощо [3 – 12]. В них Наполеон особисто виступає в якості аналітика своїх численних походів та історика видатних битв минулого. Його спогади і роздуми свідчать не тільки про талановитість славнозвісного полководця і політика, але також про гострий розум, спостережливість, здатність незаангажовано оцінювати власні прорахунки і помилки.

Величезне значення для об'єктивної оцінки політичної діяльності Наполеона відіграють спогади визначних політиків того часу – князя К.Меттерніха, А. Де Коленкура, М.Талейрана, Ф.Шатобріана, А.Жоміні, О.Бальзака та багатьох інших [12 в]. Характеризуючи Наполеона-політика, Талейран відзначав: „Забезпечивши справжню рівновагу, Наполеон міг би дати європейським народам таку організацію, яка б відповідала справжнім моральним законам. Дійсна рівновага зробила б війну майже неможливою, а правильна організація піднесла б просвіту в усіх народів на найвищу для них ступінь” [12 в, 318]. Французький письменник Стендаль вважав Наполеона найвизначнішою історичною постаттю з часів Юлія Цезаря, а Франсуа де Шатобріан стверджував: „Гігант не повністю пов'язував свою долю з долею сучасників; генієм своїм він належав до нового покоління, а честолюбством – до віків минулих” [12 в, 341]. На думку російського мислителя П.Чаадаєва, Наполеон „був великою людиною, одиничним явищем в сучасній історії світу, його велич оправдовувала його наміри” [12 в, 356]. Заслужують на увагу мемуари Луї-Жозефа Маршана, який на посаді камердинера перебував при Наполеоні протягом 1811 – 1821 рр. [12 а], а також спогади секретаря Клода-Франсуа де Меневалю і камердинера Константа Бретер-сюр-Ітона [12 б]. Краще з'ясувати релігійні погляди імператора допомагає унікальна книга мемуарного характеру „Бесіди імператора”, видана в 1841 р. [1]. Останні роки життя імператора – час гірких роздумів, осмислення пережитого. Роздуми Наполеона були записані його найближчим оточенням на острові Святої Єлени.

Історіографія проблеми. Наполеону, про що вже йшлося, присвячено тисячі наукових праць, авторами яких були російські, німецькі, англійські, французькі вчені та історики інших країн. Одними з перших охарактеризували різнопланову військову, політичну і державницьку діяльність Наполеона визначні російські вчені С.Соловйов, В.Ключевський, М.Покровський [32, 47, 55 – 57]. Однак, найгрунтовніший політичний портрет імператора належить перу Є.Тарле [59 – 61]. На думку видатного історика, Наполеон „як діяч історії – явище, яке вже ніколи і ніде повторитися не може, тому що вже ніколи й ніде не буде тієї історичної обстановки в світовій історії, яка склалася у Франції та Європі наприкінці XVIII – на початку XIX ст.” [64, 80]. Монографії Є.Тарле „Наполеон”, „Талейран”, „Вторгнення

Наполеона на Росію. 1812 рік”, „Нариси історії колоніальної політики західноєвропейських держав” назавжди ввійшли в золоту скарбницю світової історіографії.

Монографія А.Манфреда „Наполеон Бонапарт” справедливо вважається кращим дослідженням життя і діяльності французького імператора. У ній повно і всесторонньо охоплено як державну діяльність великого творця імперії, так і еволюцію політичних поглядів Наполеона [39]. Вчений відзначав: „Не можна не бачити своєрідну парадоксальність політики, здійснюваної Наполеоном Бонапартом. Людина незвичайної долі, імператор французів, знаменитий полководець, самодержавний монарх, Бонапарт в очах сучасників і наступних поколінь бачився володарем, наділеним безмежними можливостями, найавторитарнішим, наймогутнішим із володарів. Його слово було законом, його накази виконувалися миттєво, ніхто не смів йому заперечувати. Ні один абсолютний монарх не користувався такою необмеженою владою як імператор французів. Але при всьому цьому ця могутня людина часто змушений був робити протилежне тому, що вважав потрібним, що хотів” [12 в, 394-395].

Серйозні дослідження, присвячені Наполеону Бонапарту, належать перу одного з кращих учнів професора А.Манфреда Владлену Сироткину. Йдеться, перш за все, про його монографії „Наполеон і Росія” та „Наполеон і Олександр I” [52, 53]. Високо оцінюючи дипломатичні здібності двох великих імператорів свого часу, В.Сироткин зауважив, що „дуель двох імператорів завершилась з їх смертю – дуель європейських дипломатій – продовжувалась” [52, 410]. Цікаві думки про державно-політичну, дипломатичну діяльність Наполеона висловили Е.Радзинський [49], В.Балязин [13], К.Джеджула [24], П.Жилін [28], А.Пресняков [48], В.Сергеев [51], Ю.Сокольський [54], Г.Чулков [68] та ін.

Проблема франко-російського протистояння висвітлювалася французькими дослідниками. Зокрема, заслуговує на увагу чотиритомна праця Альберта Вандала [18-21]. На глибоке переконання вченого, Наполеон „підпадає під дію невблаганного закону, який дозволяє йому знищити кожного, хто не його підданий і не союзник; втрачаючи можливість перемогти англійців при сприянні Росії, він змушений завдати їм удару, поранивши Росію; між Наполеоном і Олександром середнього не існує: або союз, або війна” [12 в, 372]. Блискучий полководець, визначний державний діяч, досить суперечлива і безперечно визначна постать світової історії... Такий портрет Наполеона змалював французький історик Роже Дюфрес у своїй монографії „Наполеон” [24 а]. Автор підводить своєрідний підсумок великої роботи дослідників життя і діяльності Наполеона і дає можливість читачам зробити власний погляд на суперечливу постать імператора Франції. „Він став, - писав Р.Дюфрес, - королем Італії, медіатором Гельветичної республіки, протектором Рейнського союзу, не тільки задовольняючи власні амбіції, але також, не меншою мірою, в імя Франції. Тому наслідки його діяльності виявилися такими довговічними за межами Франції, які він розширив поза всякою мірою” [24 а, 7]. Австро-німецько-французькі дипломатичні відносини знаходилися в центрі уваги американського історика Енно Едварда Крейд [34] та чеського історика Ярослава Шедіви [68 а].

Величезна кількість праць присвячена полководницькій діяльності Наполеона [14, 23, 30, 35]. Їх авторами є Чарльз Ісдейл, Рональд Делдерфілд, Анрі Лашук та ін. Досить повно вивчив біографію Наполеона швейцарський учений Фрідріх Кірхейзен [31].

Політичні погляди та діяльність Наполеона Бонапарта невіддільні від його військової кар’єри, через яку „бідний корсіканець” став імператором, а Європа з феодальними віджитками потерпала п’ятнадцять років. Вони трансформувалися в міру того, як змінювалося його оточуюче середовище й складалася ситуація у Франції та Європі загалом. Перший етап військово-політичної кар’єри молодого Бонапарта характеризується еволюцією його політичних уподобань: від прихильника республіки до реставратора абсолютизму в Франції.

Ця еволюція займає довгий відрізок у житті Наполеона, але на її ранньому етапі майбутній імператор Франції навіть не усвідомлював себе французом. Він народився на Корсиці у 1769 р. То був рік, коли Корсика втратила свою незалежність після чотирнадцяти

років свободи, відвойованої в генуезців у 1755 р. Волелюбна Корсика перетворилась у французьку колонію, і саме тому Франція для юного Наполеона була деспотичною державою, яка поневолила його батьківщину. Навчаючись в Паризькій воєнній академії, куди його відправив батько, Наполеон Бонапарт вважав себе її патріотом, зобов'язаним боротись за незалежність її мужнього народу, а його перші праці присвячені саме історії Корсики. Тут варто подати слова Жан-Жака Руссо, який в "Проекті конституції для Корсики" сказав: "В Європі є ще одна країна, яка може прийняти звіт законів, це - Корсика. Достойність і наполегливість, з якими цей мужній народ відстояв свою свободу, заслужили на те, щоб який-небудь мудрець увіковічив її для нього. Мене не покидає передчуття, що коли-небудь цей маленький острів ще здивує Європу" [42;536]

Слова Руссо виявилися пророчими, але ще до свого злету молодий офіцер Наполеон, не знаючи як складеться його життя, захоплювався історією, читав праці просвітників, зокрема Вольтера, Монтеск'є та Рейналя. Та найбільше враження серед просвітників на Бонапарта справив Руссо. У ранніх конспектах Наполеона часто фігурують терміни запроваджені відомим мислителем: "суспільний договір", "природні закони". Зокрема у конкурсній роботі "Проект конституції суспільства Калотт" спостерігається близькість Бонапарта до поглядів Руссо щодо рівності. Читаючи конспекти Наполеона, можна зрозуміти яким він бачив суспільство: "Сучасний суспільний устрій поганий, несправедливий, він базується на невірних основах, які протирічать законам та природі людини... На відміну від світу тварин, базованого на силі, людське суспільство базується на згоді... Насолода благами життя – ось вище призначення людини... Але в теперішньому суспільстві ці невід'ємні права не беруться до уваги. Природне стремління людини до рівності грубо порушено; всюди панує нерівність; світ поділений на два класи – правлячих і пригнічених, багатих і бідних.

Юний філософ критикує не тільки деспотизм і політичну нерівність, він засуджує і соціальну нерівність" [39;29].

Відхід від французької радикальної суспільно-політичної думки розпочався у 1792 р. Тоді Наполеон ще раз перечитав твори Руссо, зробив певні помітки і висновки та зрозумів, що з багатьма судженнями просвітника він не погоджується. Ця подія в його житті зумовлена впливом на нього революції та безуспішною спробою визволення Корсики.

Наполеон повертається з Корсики у Францію в 1793 р. і саме тут починається його блискуча кар'єра. Він командує французькою армією при взятті Тулона, який замали роялісти, підтримувані з моря англійцями. „З цієї облоги утвердилась репутація Наполеона, - пригадував майбутній імператор. - Всі генерали, народні представники і солдати, котрі знали про погляди Наполеона, які він висловлював на різних нарадах за три місяці до взяття міста передрікали йому кар'єру, яку він сам потім зробив" [9, 32]. Дехто вже в цьому бачив політичну небезпеку. Так, наприклад, Дюгом'є писав: „Нагородьте і висуньте цю молоду людину, бо якщо по відношенню до нього будуть невдячними, він висунеться сам собою" [9, 32].

Після взяття Тулона Наполеон заводить знайомство з відомими французькими політиками того часу, зокрема з О.Робесп'єром, братом Максиміліана. Як зазначав академік С.В.Тарле, „у внутрішній боротьбі Наполеон Бонапарт не міг не бачити, що потрібно вибирати між республікою, яка йому все може дати, і монархією, яка все від нього забере і не пробачить йому ні взяття Тулона, ні його якраз в цей час виданої невеликої брошури „Сніданок в Бокері", в якій він доводить повсталим на півдні містам, що їхнє становище є безнадійним" [60, 16]. У Наполеона був план керувати італійською армією у війні з австрійцями. Поступово завдяки взяттю Тулона та підтримці Огюстена Робесп'єра цей план ставав дедалі реальнішим, але він так і не був здійснений через термідоріанську реакцію, що несподівано розпочалася. Як зазначав А.З.Манфред, „внаслідок зради одна з частин контрреволюційних військ увірвалася в зал ратуші, де засідали вожді революції" [40, 403]. Максиміліана і Огюстена Робесп'єрів було страчено. Уряд, якому служив

Бонапарт, більше не існувало. Наполеона було заарештовано і він чудом уникнув публічного вироку, а про авторитет серед політиків і мови не могло бути.

Вдруге Наполеон заговорив про себе 13 вандем'єра 1795 р., коли довелося використати зброю проти демонстрантів. Італійський похід 1796 – 1797 рр. Уславив Наполеона і як талановитого військового, і як не менш талановитого політика та дипломата. Характеризуючи італійський похід, головну увагу слід приділити мирним переговорам з Австрією та їх наслідкам для Франції. Армія Наполеона, яку зустрічали італійці, як визволителів свого народу, просувалась, перемагаючи у кожній битві. Зі свого боку Наполеон незважаючи на роль визволителя італійського народу, то збирав величезну контрибуцію із захоплених італійських міст (наприклад, 2 млн. франків золотом з Парми), то жорстоко карав за будь-які порушення.

Своїми перемогами в Італії Наполеон хотів здобути насамперед у Франції та закріпити своє становище в Директорії. Найголовнішим для нього в той момент було підписання договору з П'ємонтом, а це означало, що на заваді йому будуть тільки австрійці. Умови миру з П'ємонтом були наступними: до Франції відходили графства Ніцца і вся Савойя; П'ємонт на свою територію не пропускає жодні війська, окрім французьких і допомагає їм провізією. Із взяттям Мантуї Наполеон вимагав від Австрії повної політичної залежності. Його тактичним ходом було розповсюдження чуток, що він вирушає на Відень. Насправді ж він вів переговори з Папою Пієм VI, війська якого були розбиті ним в першій же битві. Є.В.Тарле зазначає, що „мир з Папою був підписаний в Толантіно на таких умовах: Папа уступає значну частину своїх володінь; сплачує контрибуцію у 30 мільйонів франків золотом, віддаючи кращі картини й статуї своїх музеїв” [60, 35].

Необхідно з'ясувати, що являло собою для Наполеона папство як політичний елемент. Той же Є.В.Тарле стверджував: „До нього (папства – І.В.) Наполеон відносився як до випрацьованого історично і закріпленого майже двома тисячоліттями шарлатанства, котре видумали у свій час римські єпископи, скориставшись умовами середньовічного життя. Але що й таке шарлатанство може бути серйозною політичною силою, це він добре усвідомлював” [60, 35 – 36].

Коли настав час переговорів з Австрією, Директорія вислала на них Анрі Кларка. Бонапарт розумів, що уступивши місце А.Кларку, він втратить свій шанс. В Штірії у замку Еггенвальд Наполеон розпочав переговори, які закінчились підписанням попереднього мирного договору з Австрією. Тут він вперше виявляє самостійність у вирішенні над важливих політичних питань. Саме в Італії спостерігається почерк майбутнього правителя. Варто відзначити, що не всі в Парижі погоджувались з умовами миру. Дехто в цьому бачив особисту вигоду, а дехто боявся зміцнення і до того сильної влади молодого генерала. На думку відомого французького дипломата Ш.М.Талейрана, „договір вигідніший саме для Австрійського двору” [43, 297]. Так чи інакше, але Наполеон задумав небезпечну самостійну гру. Директорія не знала, що існують ще таємні статті договору, які передбачали ліквідацію Венеціанської республіки. Така гра могла йому коштувати відстороненням від армії та арештом, але населення Франції радісно сприйняло договір і Директорія не робила жодного опору Наполеону. Мирний договір було підписано 18 жовтня 1797 р. в Кампоформію. Згідно з ним, Австрія віддавала Франції майже весь лівий берег Рейну і всю Ломбардію. Ця подія для Франції мала неабияке значення, якщо враховувати, що останні чотири століття країною правив уряд, „який намагався об'єднати в собі всі недоліки охлократії, деспотії та олігархії. Мир не був успіхом Директорії. Він був успіхом Бонапарта, який тепер представляв собою серйозну політичну силу” [25, 100].

Детальну увагу війні в Італії слід приділяти тому, що саме тут формується феномен політичного лідера Наполеона Бонапарта, якого демократом вже важко назвати. Цитуючи Наполеона, Є.В.Тарле констатував: „Саме в Італії Наполеон вперше себе запитує: невже йому завжди треба буде завойовувати нові країни для Директорії, для цих адвокатів” [60, 36]. Важливу увагу в цьому питанні треба звернути на висловлювання Наполеона щодо

„завойовування нових країн” для „цих адвокатів”. В першому випадку Наполеон вже розуміє, що італійський похід неодиначне явище в його біографії, що будуть ще інші країни, які необхідно завоювати. В цьому висловлюванні відчувається лідер, який чітко знає свою мету і впевнений у своїй силі. Разом з тим Наполеон показує своє невдоволення існуючим урядом і саме в цей період, скоріше за все, він хоче помінятися з ним ролями. Висуваючи гасла, що „війна повинна сама себе годувати”, Наполеон заручається підтримкою солдатів, які є методом для досягнення його мети. Коли з Парижу йому докоряли за грабунки та насилля в Італії, він міг вже сміло відповісти: „Іменем восьмидесяти тисяч солдатів передрікаю вам, що пройшов час, коли адвокати посилали воїнів на гільйотину. Горе вам, якщо солдати змушені будуть прийти до вас з Італії зі своїм генералом” [16, 17].

Такі висловлювання Наполеона змушували Директорію рахуватися з позицією генерала, однак свідчили про його певну незалежність. Виходячи з цього, керівництво Директорії серйозно задумувалось над можливістю найшвидше позбутися Бонапарта. Така спроба з’явилася під час походу Наполеона на Єгипет в 1798 – 1799 рр. Похід був мотивований суперництвом Франції та Англії і полягав у завоюванні Єгипту, з якого можна було атакувати головну англійську колонію – Індію. Наполеон вважав, що завоювавши Індію, Англії можна було завдати важкого удару, який би підірвав її авторитет, після чого можна було перейти в рішучий наступ на цю країну. В цьому поході Наполеон переслідував і свою особисту мету. Він говорив: „Велику славу завойовники добувають на Сході” [25, 106]. Наполеон розумів, що в разі успішно проведеної єгипетської кампанії його авторитет зросте ще більше, і тоді можна було б посперечатися за верховенство над Францією. „Бонапарт не міг заволодіти владою в 1797 р., - писав французький дослідник А.Вандаль, - бо не знайшов підтримки в уряді. А як це потім виявилось, шлях до влади був прокладений однією з правлячих груп саме під час єгипетського походу” [18, 27]. З вищесказаного може скластися помилкова думка, що тільки в Наполеона визріла ідея про завоювання Єгипту. Варто відзначити, що і в його час та ще до нього були люди, які вважали Єгипет головним пунктом французької експансії. На глибоке переконання Є.В.Тарле, „французькі правителі ще з часів Людовика XIV мріяли заволодіти Єгиптом. Чим більше колоній за морем втрачала Франція і до і після революції, тим більше мрій було у французів щодо Єгипту – близької багатой землі, майже напризволяще кинутій турецьким султаном” [58, 310]. В 1672 р. Лейбніц своєю працею „Єгипетська порада” радить Людовику XIV розпочати східну колоніальну експансію завоюванням Єгипту. Ідея визначного вченого витримала випробування часом і не втратила актуальності в 1798 р., коли її на озброєння взяли Наполеон і Талейран.

„З самого початку завоювання Бонапарт намагався зберегти фікцію, начебто він прийшов визволити місцеве населення від мамелюків, які зловживали своєю владою. Але з турецьким султаном Наполеон сваритися не хотів” [58, 318]. Чудом уникнувши знищення з боку англійського адмірала Нельсона, Наполеон висадився в Олександрії. Просуваючись вглиб території Єгипту, він рядом перемог витіснив мамелюків з Каїру – столиці турецького Єгипту. Незважаючи на несприятливі умови, спричинені знищенням французького флоту в Абукірі, Наполеон задумав похід в Сирію. До останніх днів життя Наполеон був переконаний, що якби цей похід вдався, то завойовані ним Єгипет, Палестина і Сирія „стали б плацдармом для нового походу на Схід – через Месопотамію і Персію до Індії, де можна було б розгромити англійців” [58, 320]. Ця мрія із провалом біля Сан-Жак д’Акра так і залишилась нездійсненою.

Тепер необхідно зрозуміти, яку політику здійснював Бонапарт в завойованому Єгипті. Вона була направлена на спробу, підкоривши велику країну, продовжити експансію якнайдалі на схід. Для цього йому потрібно було мати міцний тил саме в Єгипті. Наполеон намагався привернути на свій бік арабів, які становили більшість населення Єгипту. Він не знищував арабські установи, при цьому залишаючи на найвищих посадах людей, які їх займали ще до його приходу. Єгипет поділявся на 17 адміністративних одиниць, при цьому

кожна „субдивізія” (адміністративна одиниця – ІВ.) підпорядковувалась генералу, який створив Диван (своєрідний уряд, керівництво адміністративної одиниці – ІВ.), що виконував дорадчі функції. Диван складався з семи призначених Бонапартом арабів. Бонапарт відкрив у Каїрі Конгрес із 189-ти підданих, обраних всіма сімнадцяти Диванами. Від кожного Дивана прийшла депутація з девяти чоловік, а більші провінції надіслали вісімнадцять депутатів. Це зібрання називалось Головним Диваном і воно радилось з Наполеоном у питаннях юстиції, адміністрації, законів [58, 322]. Цей з'їзд був влаштований Наполеоном для того, щоб араби відчували себе вільним народом. Так чи інакше, але з'їзд нічого путнього Наполеону не порадив, припинивши свою роботу. Після цього Бонапарт призначив для Каїра Диван з девяти чоловік, до яких додав по одному представнику з кожної провінції.

Відомі випадки поклоніння Наполеона перед Кораном, що мотивувалось бажанням залучити на свій бік мусульманське духовенство. Чи не найважливішим пунктом політики Наполеона в Єгипті було використання країни для відновлення торгівлі Франції з Індією. Для цього Наполеон намагався прорити канал від Червоного моря до Нілу. Незважаючи на бурхливу внутрішню політику, назовні Наполеон зазнав поразки. Невдача в Сирії і загрозливе становище на кордонах Франції примусили його повернутися в Париж. У Франції Наполеона зустрічали як завойовника Єгипту і рятівника Франції. Користуючись своїм авторитетом і слабкістю Директорії, яка втратила італійські завоювання 1796-1797 рр., Наполеон задумав її скинути. Для цього йому необхідно було заручитися підтримкою лідера Директорії Сієса, Талейрана і міністра поліції Фуше. За два тижні до перевороту Наполеон прийняв у себе багатьох людей, які вірили в ілюзію, що він буде зброєю в їх руках. Насправді ж переворот готувався для встановлення всієї повноти влади Наполеона у Франції.

Було складено план перевороту, „в який було закладено думку примусити існуючу владу саму підготувати собі загибель і здійснити проведення Конституції майже конституційним шляхом” [18, 266]. Переворот розпочався 18 брюмера 1799 р. Спочатку засідання Ради старійшин та Ради 500 було задумано перенести з Парижа в Сен-Клу, а головнокомандувачем всіх збройних сил було призначено Наполеона Бонапарта, який і супроводив депутатів. Спочатку переворотом керував вищеназваний Сієс, а завершив його Наполеон. Для цього довелося при допомозі солдатів розігнати депутатів, які не погоджувались зі своїм становищем. Деяких втікачів-депутатів зловили і примусили підписати документ про саморозпуск. Так закінчився безкровний переворот, який вважають одним із найуспішніших мирних переворотів в історії. Його наслідком стало те, що влада перейшла до рук військових, а Наполеона вже не вважали зняряддям в руках політиків, оскільки він вже був спроможний цю політику здійснювати. Найкращі відгуки щодо перевороту лунали з вуст представників буржуазії, яка вважала, що з приходом Бонапарта настане час стабільності, на який вони так довго чекали. Але якщо 18 брюмера Наполеон заявляє депутатам: „Ми хочемо республіку, засновану на свободі, на рівності, на священних принципах народного представництва. Ми її будемо мати. Я вам в цьому клянусь” [60, 64], то вже 19 брюмера республіканський період в житті Наполеона закінчився.

Отже, на 1785 – 1799 рр. припадає етап становлення та зрілості Наполеона-політика та державного діяча. Закономірно, що в цей час вся його політична діяльність тісно перепліталася з полководницькою. Починаючи як військовий діяч, Наполеон поступово набирался досвіду дипломата, чому сприяла його полководницька діяльність за межами Франції. Завойовницькі походи, очолювані Наполеоном, призводили не тільки до захоплення чужих територій, але й до спроб формування на цих територіях нових органів адміністративного управління („субдивізії”, „Диван”, „Головний Диван”). Ці нові адміністративні одиниці необхідно розцінювати не стільки як спробу надання арабам певної самостійності, як намагання Наполеона упорядочити встановлений ним „новий порядок” і підпорядкування Єгипту адміністрації Бонапарта. За ці чотирнадцять років

свого життя Наполеон пройшов еволюцію від прихильника республіканської ідеї до відмовлення від неї та встановлення власної абсолютної влади.

Другий період в політичній біографії Наполеона можна назвати проміжним, який характеризується поступовим переходом на абсолютистські позиції, зберігаючи при цьому колишні республіканські гасла, нерідко загіваючи з республіканськими ідеалами. Починаючи з 19 брюмера Наполеон отримав повну свободу дій у внутрішній і, що куди важливіше, зовнішній політиці Франції, над якою нависла загроза втрати незалежності. У даному випадку нас цікавитиме, перш за все, внутрішня політика, дії Наполеона в якій нічим вже не обмежувалися та не спростовувалися. Він знищував, створював, змінював державні установи, але їх призначення залишалося незмінним. Вони повинні були перетворити державний апарат у зброю, яка б здійснювала верховну волю. Варто відзначити, що в цьому питанні Наполеон не був першовідкривачем у Франції. Ця „політика твердої руки активно застосовувалась і його попередниками. Робесп'єр був прихильником політики твердої руки, вважаючи що без неї в управлінні державою справитися неможливо. Тут він був абсолютно правий. В цьому напрямку й проходила еволюція думки і влади у Франції. Від Монтеск'є до Вольтера і Руссо, від Руссо до Робесп'єра, від Робесп'єра до Наполеона” [42, 539].

Свою діяльність першого консула Наполеон розпочав із встановлення порядку у внутрішньому житті Французької республіки. Спочатку це проявилось у „виявленні великодушності по відношенню не тільки до своїх противників зліва – якобінців, але й до противників справа – роялістів. Ув'язнена велика група роялістів, що чекала на свою страту, була вислана за межі республіки. Були відмінені закони про заручників, про примусову позику, які викликали невдоволення заможних людей. Були відмінені також репресивні закони фруктідора” [39, 225].

Не оминув увагою Наполеон і ветеранів війни, особливо інвалідів, які після воєнних дій перебували у важких умовах. Версальський палац був відданий солдатам-інвалідам, які воювали під знаменами республіки. Характер цього заходу пояснювався тим, що колишнє помешкання королів повинно стати спальнею солдатам, які повалили монархію [39, 225]. На кожній гілці нової влади Наполеон хотів мати міцний тил, а для цього йому потрібно було призначати на найважливіші посади своїх прихильників. Воєнне міністерство доручили Олександрю Берт'є. Головою міністерства фінансів став Годен. Посаду міністра внутрішніх справ – найвідповідальніший міністерський портфель, було доручено визначному астроному, математику і фізику П'єру-Сімону Лапласу. Якщо загалом оцінювати перші кроки Бонапарта в державницькій діяльності, то головним було не все вище перераховане, а те, що „партійні розділеності, розмежування на „патріотів” та „аристократів” Бонапарт протиставив, об'єднуючи знамено французів. Франція, французький стяг, французи – це і були ті широкі надпартійні поняття, навколо яких Бонапарт намагався об'єднати більшість нації” [39, 227].

Своїм наступним кроком Наполеон вважав проект нової Конституції, яка була готова вже через місяць після перевороту. На чолі держави стояли три консули, з яких перший наділявся всією повнотою влади, а двоє інших мали право дорадчого голосу. Сенат, який формували консули, в свою чергу призначав членів законодавчого корпусу і Трибунату з числа кількох тисяч кандидатів, яких обирало населення [60, 73]. Вісім мільйонів виборців обирали 800 тисяч представників комун, 80 тисяч департаментів і 8 тисяч довірених представників нації. Сенат, яких складався з 80-ти членів, поповнювався окрема з додаткових списків, що складав перший консул. Він же вибирав із загальнонаціонального списку довірених осіб ще 300 членів законодавчого органу. Останні приймали участь не в обговоренні законів, а лише в їхньому погодженні, тому їх називали „органом німих”. Наполеон призначав також 100 членів Трибунату, які обговорювали закони, але не мали права їх приймати. Перший консул мав переобиратись. Таким чином Конституція давала псевдодемократичне виправдання фактичної диктатури Бонапарта [70, 410].

Конституція 22 фрімера VIII року складалася із 95 статей, і порушуючи традицію конституційних актів 1791 – 1793, 1795 рр., вилучила „Декларацію прав людини і громадянина” та будь-яку згадку про права взагалі. Єдиним принциповим положенням загального характеру була формула до статті 1: „Французька республіка єдина і неподільна”. Більшість статей мали практичний характер. Так, наприклад, один з абзаців статті 39 вказував, що „Конституція призначає першим консулом громадянина Бонапарта, другим і третім консулами громадян Камбасереса і Лебрена” [39, 231]. Вперше в історії Франції Конституція призначала.

Наполеон не сумнівався в широкій підтримці Конституції широкими верствами населення, тому вона підлягала всенародному голосуванню. Четвертого нівоза (25 грудня 1799 р.) відбувся плебісцит, на якому понад 3 мільйони громадян Франції віддали свої голоси за Конституцію, і лише 1562 виступили проти неї [60, 73]. Важко зрозуміти чому Наполеон поспішив і прийняв її ще до проведення плебісциту. Голосування не було підтримкою Конституції, яку Наполеон наказував писати коротко і нечітко. Воно було підтримкою Бонапарта.

Конституція передбачала створення чотирьох колегіальних органів – Державної ради, Трибунату, Законодавчого корпусу і Сенату, які виконували чітко обмежені функції. Важливим позитивом Конституції, що мав значення не тільки у французькому, але й у європейському контексті, було відновлення загального (для чоловіків) виборчого права, хоча і воно носило фіктивний характер. Первинні зібрання були знищені, а плебісцит, який проводився під контролем поліції, став теж фікцією [39, 223]. Щодо нечіткості положень Конституції, то найкраще вона проглядається у тлумаченні прав першого консула: „Він наділявся особливими функціями і повноваженнями, які може тимчасово доповнювати у випадку необхідності за допомогою своїх колег” [39, 232]. У Конституції була єдина стаття, сформульована чітко і ясно. 43 стаття проголошувала: „Зарплатня першого консула з VIII року встановлюється розміром 500 тисяч франків на рік. Зарплатня другого і третього консулів дорівнювала трьом десятим зарплатні першого”. Таким чином, із прийняттям Конституції населення Франції зрозуміло, що якою б нечіткою вона не була, але згідно з нею вся повнота влади належить першому консулу.

„Потрібно встановити порядок”, - заявляв Наполеон, розуміючи під ним стеження за якобінцями і роялістами. Для цього необхідна була активність поліції, яку очолював Жозеф Фуше, „опортуніст без честі”, або, як виразився Луї Мадлен, „людина обставин” [26, 5]. Наполеон вважав, що розроблена Фуше ще при Директорії універсальна поліцейська система йому пригодиться, але він був також впевнений, що Фуше зрадить його при першій нагоді. У зв'язку з цим Наполеон доручає Люсьєну Бонапарту а згодом вірному Рене Саварі стежити за Фуше та його поліцейським апаратом. Так було створено дві поліції: могутню таємну поліцію Фуше, яка охопила всі сфери приватного та суспільного життя французів, і над нею невидиму контрполіцію Саварі, що стежила за кожним кроком Фуше [39, 236]. На цьому зупинитися Наполеон не хотів. Створивши розгалужену поліційну систему, він вважав за необхідне змінити і адміністративно-політичну сферу. Виборне самоуправління було знищене і замінене поліцейсько-чиновницькою системою префектур: міністр внутрішніх справ призначав префекта департаменту, префект призначав мерів і супрефектів у містах. Всі органи влади опинились під контролем однієї руки. Організуючи нову державну владу, Бонапарт задумав створити воєннобюрократичну державну машину, яка мала бути направлена проти якобінців та роялістів. Радикальний реформі було піддано і суди. Наполеон підписав черговий закон про реорганізацію міністерства юстиції, покінчивши із судом присяжних. Коли мова йшла про знищення противників Наполеона, то суд приймав рішення, яке було вигідне саме для Наполеона. У всіх інших випадках суд мав діяти без принципово і не виходячи з ніяких політичних переконань [60, 78-79].

Бонапарт оголосив завершення революції, а також висунув гасло „Власність, свобода, рівність”, яке мало буржуазний зміст, класову сутність консульства. Законодавча машина

діяла наступним чином: уряд виносить законопроект в державну владу, яка його опрацьовує і віддає на розгляд Трибунату. Останній має право висловлювати свої думки щодо законопроекту, однак не має права виносити ніяких рішень. Обговоривши законопроект, Трибунат передає його в Законодавчий корпус, який, навпаки, немає права обговорювати його, але має право постановляти рішення, після чого законопроект затверджується першим консулом і стає законом [60, 81].

Зупинимось на постатях, яких Наполеон призначав на найважливіші посади. Дипломатом він вибрав собі в помічники потрібну людину не менш вдало, ніж поліцейським наглядачем Фуше. Якщо останній виявився майстром провокацій та шпигунства, то князь Талейран показав себе віртуозом дипломатичного мистецтва. Наполеону він був потрібний в якості радника, хоча перший консул йому і не довіряв. Ставлячись з недовірою як до Талейрана, так і Фуше, Бонапарт намагався сам вникнути у всі справи державної політики. Він вимагав, щоб міністри надавали йому письмові звіти, що збільшувало їхню відповідальність перед ним. Відтепер все в країні вирішувала воля першого консула, а незначна опозиція тільки посилювала авторитарне устремління Бонапарта [39, 292 – 293].

Невпевненість у здатності міністрів вирішувати державні справи, штовхала Наполеона займатись рядом проблем самотужки. Метод його праці полягав у тому, що Бонапарт приймав участь на засіданнях створеної ним Державної ради, прослуховуючи ідеї міністрів та наказуючи приходити тільки тих, хто безпосередньо працював над даною проблемою. Наполеон не залишав відкритими жодних питань, прагнучи якомога швидше їх вирішити. Він надумав покінчити з усім тим, що створювало певні проблеми в правлінні нових буржуазних відносин. Наполеон не тільки амністував емігрантів, але й влаштував офіційне примирення Французької держави з католицькою церквою. Обряд католицького культу став вільним. Дозволялося святкування недільного дня, а велика кількість священиків повернулася з в'язниць. Після цього Наполеон приступив до переговорів з папою про умови, на яких перший консул погодився б визнати католицизм релігією більшості французького народу і поставити католицьку церкву під верховенство держави. В результаті цих переговорів був виданий конкордат, який знаменував собою поступку більшої частини позицій, відвойованих революцією у церкви на користь вільної думки. За конкордатом Наполеон визнав католицизм релігією більшості французького народу, але не державною релігією. В замість дозволу богослужіння в країні, папа не повинен вимагати повернення церкви конфіскованих у неї під час революції земель. Єпископів і архієпископів мав призначати за своїм бажанням Наполеон, після чого призначена ним духовна особа отримувала від папи церковне посвячення в сан. Католицьке духовенство ввело у всіх школах Франції обов'язковий катехизм, в якому зазначалось, що 1) Бог зробив імператора Наполеона зброєю своєї влади і подобою своєю на землі; 2) хто противиться імператору Наполеону, той противиться порядку, встановленому самим Господом. Незважаючи на певні поступки Франції, конкордат мав велике значення і відігравав ще довгий час після Наполеона визначну роль. В місяць підписання конкордату Наполеон створив орден Почесного легіону, який і по сьогодні існує у Франції. Він вручався у відзнаку за воєнні та громадянські заслуги, маючи різні ступені [60, 105].

2 серпня 1802 р. Сенат отримав результати всенародного референдуму. На питання „Чи повинен Наполеон Бонапарт бути консулом пожиттєво” понад 3 мільйони проголосували „за”, і лише 8 тисяч „проти”. Це було вирішальним кроком до одноосібної влади. Резолюція Сенату 4 серпня затвердила його, таким чином перекресливши Конституцію VIII року. Вона ввійшла в історію під назвою Конституція X року. Перший консул отримав право призначати свого наступника і самому вибирати обох співконсулів. Він міг підписувати договори без згоди Національних зборів і як монарх отримав право помилування [70, 48].

З цього моменту ні для кого вже не було таємницею, що імператорство Наполеона є лише питанням часу. В той час, коли все населення очікувало на цю знаменну подію,

Наполеон спокійно проводив свої успішні реформи. В 1802 р. йому вдалося вирівняти бюджет, поклавши воєнні затрати на переможених. Ще в 1800 р. був створений Французький банк, який забезпечував державний зв'язок із світовою фінансовою системою, заявивши цим самим про свою стабільність. 7 жерміналя XI року Бонапарт затвердив нову грошову одиницю – франк. Закон 1803 р. надав Французькому банку право випуску паперових банкнот. 1802 – 1803 рр. були найдовшим періодом спокою у наполеонівський період [70, 423 – 424].

Спокій у Франції закінчився тоді, коли Наполеон став імператором. Ця ідея належала виключно Бонапарту. За висловлюванням А.З.Манфреда, Наполеону була необхідна „подвійна гарантія” стати імператором за волею народу та бога. У першому випадку повинен був відбутися плебісцит, котрий, звичайно, у своїй переважаючій більшості проголосував за імператорство Наполеона. У другому випадку коронувати Бонапарта повинен був папа Пій VII, котрий боявся цим самим підірвати свій престиж в очах католицького світу і європейських монархів. Адже коронувати Наполеона він мав не в Римі, а Парижі. Після недовгих вагань папа приїхав у Париж і на урочистій церемонії Наполеона було короновано [39, 343]. Дипломатичне визнання імператорського титулу Бонапарта автоматично означало юридичне санкціонування всіх нових територіальних захоплень Франції, здійснених нею на момент коронації [52, 43].

Що стосується зовнішньої політики Наполеона, то відразу після перевороту перший консул звернувся до монархів Англії, Австрії та Росії з пропозицією припинити військові дії на умовах збереження за Францією всіх її завоювань (Бельгія, Голландія і лівий берег Рейну). Наполеон знав, що Європа з цим не погодиться, але саме таке звернення було тактичним ходом, який йому підказав Талейран. Якщо результати задуманого походу на Австрію будуть вдалим, той, хто пропонуватиме мир, набуде права суворого поводження з переможеним. Якщо ж похід буде провальним, тому, хто пропонуватиме мир, не доведеться очікувати докору, що він сам почав війну [43, 297-298].

Похід Наполеона виявився вдалим, а тому умови Люневільського договору для Австрії були наступними: Бельгія і лівий берег Рейну відійшли до Франції; Цизальпінська республіка, президентом якої став Наполеон, перейменовувалась у Італійську. Наполеон повернув втрачені італійські землі та переміг ворога, який захотів вступити в Париж. Наступними важливими питаннями були мир з Росією та Англією. Спочатку Наполеон задумав роз'єднати ці дві могутні держави, скориставшись протиріччями, що виникли між ними. Він хотів заручитися підтримкою Павла I, підписавши з ним союз, який призвів до того, що Росія була готова оголосити Англії війну, напавши на її колонію Індію [25, 133]. Наполеон денонсував торговельний договір з Англією, наклав секвестр на англійські товари та кораблі, які знаходилися в Росії [51, 483]. Переворот, в наслідок якого було вбито російського імператора, ознаменував собою відхід від про французької орієнтації в Росії. Переговори з Францією продовжив новий російський цар Олександр I, який підписав договір про мир і таємну конвенцію між Францією та Росією. Заспокоїти Європу перед бурею, якої вона не очікуватиме, було теж дипломатичним ходом. Мир був підписаний навіть з Туреччиною, до якої знову повернувся Єгипет. Всі ці поступки Росії та Туреччині допомогли Бонапарту підписати мир з Англією у Ам'єні. За ним Англія визнала всі завоювання Франції, здійснені нею після 1792 р. Мальта повинна була відійти до Ордену іоаннітів, а Франція мала вивезти свої війська з Неаполя, Риму та Ельби. Незважаючи на підписаний мир, Наполеон не збирався дотримуватися його умов. Після приєднання до Франції Ельби Англія не бажала віддавати Мальту. Подальші переговори і спроби Росії примирити Англію і Францію результатів не дали, а після вбивства герцога Енгієнського відбувся розрив Франції з Росією [43, 299 – 300].

Отже, Наполеон у період свого консульства здійснював політику, спрямовану на зміцнення внутрішньої та зовнішньої стабільності Франції. Він проводив заходи, спрямовані на посилення економіки, що проявилось у запровадженні нової грошової системи та відкритті Французького банку. Бонапарт впровадив Конституцію,

проголошення якої довело його авторитет серед різних верств населення країни. Однак, її прийняття зовсім не означало, що Франція перетворилась у конституційну монархію. Наполеон, який невдовзі став імператором, більше нагадував правителя абсолютистського типу, ніж обмеженого конституцією монарха. Підписаний ним конкордат, дозволяв Наполеону контролювати релігійне життя у Франції, що було привілесом справжнього європейського монарха. Перший консул збільшив територію Франції після битви під Маренго за рахунок Бельгії та Рейнських земель. І, нарешті, як вважав він сам, Наполеон Бонапарт завершив революцію.

Третій період в житті Наполеона характеризується подальшим наступом на Європу, який супроводжувався розширенням територіальної експансії Франції. Починаючи з 1804 р. Наполеон перетворився на першу особу не лише Франції, але й усієї Європи. Він став послідовно ліквідувати в країні всі демократичні завоювання революції, завершивши процес формування особистої диктатури. В першу чергу Наполеон відновив дворянство: повернуті з еміграції аристократи знову отримали свої титули, але разом з тим поступово почало формуватись і нове імператорське дворянство. Наполеон щедро дарував своїм генералам, маршалам та чиновникам землі й замки, наділяв їх титулами князів, герцогів, баронів. У 1804 р. було завершено складання Громадянського кодексу, зводу законів, які регулювали громадянські відносини. Цей кодекс був направлений проти феодалізму та його правових норм і встановлював правові норми нового буржуазного суспільства. Тому вважався більш прогресивним законодавством ніж законотворчі акти інших феодальних абсолютистських держав Європи. Недоторканість приватної власності охороняли інші закони: Комерційний (1808) та Кримінальний (1811) кодекси [22, 186].

Титулу імператора Наполеону було замало. 18 березня 1805 р. він проголосив себе королем Італії, приєднавши до Франції Геную та Лукку [43, 300]. Після коронації Наполеон скаже: „Бог мені її дав, горе тому, хто її торкнеться”. Яка ж реакція на цей вислів Бонапарта була в Європі? Італійці були задоволені й щиро зраділи, коли віце-королем їм призначили Євгенія Богарне, пасинка Наполеона, найблагороднішого із найближчого родинного оточення імператора. Що ж до інших країн, то такий перебіг подій вони сприймали неохоче. Як наслідок – створення третьої європейської антинаполеонівської коаліції, що готувалася з весни 1804 р. Англія знала про плани Наполеона висадитися на її території, а тому вважала за необхідне відшукати для Франції ворогів на континенті [25, 142]. Ними виявились Австрія, Росія, Швеція, Данія, Туреччина та Королівство обох Сицилій. Певний час осторонь тримався тільки російський цар Олександр I, але згодом і він, оцінивши загрозливу ситуацію, теж вступив до коаліції.

Російсько-австрійські війська були розгромлені під Аустерліцом, а переляканий австрійський імператор, кинутий своїми недавніми союзниками напризволяще, не тільки визнав фактичну окупацію Наполеоном Італії, відмовився від свого політичного впливу в німецьких державах, але й віддав Франції Венецію і, що було найгіршим для царського уряду, свої балканські провінції – Істрію та Далмацію. Аустерліц і Пресбурзький мир поклали початок зовсім новій епосі в Європі. Розгром Австрії, нейтралізація Пруссії, закріплення в Італії та німецьких державах, а також вихід на Балкани надзвичайно посилили позицію Франції. Майже половина Західної Європи опинилася під французьким контролем. На заході Наполеона від Росії відділяла лише Прусія, а на півдні зростала загроза чергової російсько-турецької війни [52, 71]. Гегемонія Австрії в Німеччині завершилася, коли Франц скинув із себе титул німецького імператора. Священна Римська імперія німецької нації припинила своє багатовікове існування, а між Рейном і Ельбою утвердилась влада Наполеона. З шістнадцяти західних німецьких держав був створений Рейнський союз, протектором якого став Наполеон. У відповідності з союзними договорами кожний член новоствореного союзу зобов'язувався поставляти військові контингенти до армії французького імператора. Такий перебіг подій дозволяв Франції розширити свої володіння за рахунок Близького і навіть Середнього Сходу. Захоплення

Далматинського узбережжя Адріатичного моря дозволяло чинити тиск на балканські провінції Туреччини [43, 302].

Прусія, яка не допомогла третій антифранцузькій коаліції, тепер сама намагалася відбити якимсь чином наполеонівський натиск. Історики до цих пір дискутують: що змусило пруського посла в Парижі Кнобельсдорфа несподівано вручити Талейрану ультиматум, негайно вивести французькі війська із західної Німеччини за Рейн і офіційно визнати створення Північно-німецької ліги на чолі з Прусією [53, 65]. Наполеон зреагував негайно і після битв при Іені та Ауерштадті вся територія Прусії була окупована французькими військами. Відтепер кожна перемога Наполеона підривала авторитет Англії – головного ворога Франції. Хоча про остаточну перемогу говорити було рано. Якщо пряма висадка в Англію перетворилася в ілюзію після Трафальгарської битви, де був розгромлений франко-іспанський флот, то потрібно було шукати інший шлях боротьби. Саме в окупованому Берліні Наполеон завершив декрет про континентальну блокаду Англії. „Це була грандіозна спроба, - говорив він, - завоювати море за допомогою землі”. Вищеназаний декрет забороняв усім залежним від Франції країнам будь-які зносини з Англією та її колоніями. Бонапарт вирішив зламати її опір, закривши для англійських товарів європейські ринки [43, 302]. Публікуючи декрет про континентальну блокаду, Наполеон переслідував двояку ціль: 1) економічно розорити Англію, примусивши її просити мир; 2) позбавити французьку промисловість від англійської конкуренції на ринках континентальної Європи [52, 233]. Тепер вся дипломатія Бонапарта спрямовувалася на дотримання правил блокади іншими державами.

Варто сказати, що цей план підривав не тільки економіку Англії, але й інших європейських країн, зокрема і самої Франції. З самого початку блокада була абсурдним явищем, але незважаючи на те, що спроби оголосити блокаду робилися раніше (декрет 1803 р. про заборону ввозу товарів із Англії та її колоній) Наполеон, все-таки, вирішив втілити його в життя. Висновок впливає наступний: якщо для перемоги над Англією необхідне строге дотримання континентальної блокади всіма європейськими державами, то потрібно підкорити волі Наполеона всю Європу, захопивши всі європейські береги. Французькі чиновники і жандарми могли там розпоряджатися на власний розсуд, знищуючи контрабанду [60, 157].

Континентальна блокада мала світове значення, бо розпочавши її у Наполеона вже не було відступу. Будь-яка поступка в блокаді означала поразку Бонапарта і перемогу Англії. Наполеон розумів, що для успішної дії блокади потрібно і далі продовжувати свої територіальні завоювання. Після перемоги над росіянами при Фрідланді четверта коаліція розпалася, а Олександр I захотів вести переговори з французьким імператором, розмову з яким так довго нехтував. У пруському містечку Тільзіті розпочалися франко-російські переговори. На превелике здивування Олександра I вимоги Наполеона не шкодили інтересам Росії. Навпаки, головною метою Наполеона було підписання союзу Франції та Росії. Він вимагав визнання своєї верховної влади на півдні та центрі Європи, а також вимагав визнання змін в Німеччині та Італії. Це була жертва, на яку Олександр ще міг піти [19, 88].

Труднощі виникли в інших, куди важливіших питаннях. Олександр намагався захистити Люксембург, королів Неаполя та Сардинії, Прусію, готуючись захопити її землі вздовж Вісли. Він намагався ухилитись від континентальної блокади, замінивши її відродженням збройного нейтралітету. Російський цар був готовий на поділ світу між двома імперіями, при умові, що його вплив на Близькому Сході буде збережений [48, 203]. Наполеон не міг погодитись з ідеями Олександра, а тому можна стверджувати, що мир в Тільзіті був лише тимчасовим призупиненням бойових дій, невеликою перервою в подальшій боротьбі. Олександр все-таки прийняв континентальну блокаду, яка призвела до напруженого становища в Росії, зриву зовнішньої торгівлі, фінансів та створення роздратованої опозиції землевласників.

„Якщо Франція і Росія в союзі, — говорив Наполеон в Тільзіті, — то весь світ повинен їм підкоритися”. Олександр натомість мав відмовитися від захисту інтересів Англії, Австрії, Пруссії та побачити в них ворогів Росії. Наполеон вказував на те, що гарантом мирних і союзних відносин між двома імперіями повинна стати відсутність спільних кордонів. Спочатку російсько-західний кордон він проводить вздовж Вісли, але все мало мати місце з повним знищенням Пруссії як держави. Олександр почав захищати свого офіційного союзника і його умоляння взяли верх над Наполеоном. Пруссії були залишені Стара Прусія, Померанія, Бранденбург і Сілезія. Всі її землі на заході та сході від неї відійшли. Наполеон зовсім принизив Пруссию, вставивши до четвертої статті договору слова, що він повертає названі чотири провінції, тобто не стирає Пруссию з лица землі „з поваги до його величності імператора всеросійського”. Всі володіння Пруссії на захід від Ельби увійшли до новоствореного Вестфальського королівства, до якого також Наполеон включив Велике герцогство Гессенське, а згодом і Ганновер, яким правив його молодший брат Жером. Із віднятих у Пруссії польських земель (Познанська і Варшавська області) було створено Велике герцогство Варшавське, яким правив саксонський король. Олександр отримав невеликий Білостокський округ [60, 173 – 174].

Франція обіцяла не заважати Росії у здійсненні її політики на Близькому Сході. Олександр був просто змушений підписати мир. Тепер він міг зосередити сили для війн з Іраном та Туреччиною, які вів вів одночасно з війною в Європі [54, 214]. Коли основні франко-російські документи були підписані, 9 липня 1807 р. був підписаний і франко-пруський мирний договір. Згідно з ним Прусія зменшилася за територією та населенням майже вдвічі. Вона також зобов'язувалась залучитися до континентальної блокади та сплатити велику контрибуцію [43, 303].

Успіхи Тільзітського миру ознаменували собою початок нової епохи, повної могутності Франції в Європі та її спроможності на будь-які дії у сферах поділу світу. Однак при всій своїй силі Франція не могла здолати Англію з її численними колоніями та неконтрольованими Наполеоном частинами європейського суходолу, де можна було вести торги. Саме це і зумовлювало вторгнення в Іспанію та Португалію. Останні підтримували зносини з Англією. Заволодіти цими країнами для Наполеона було неважко. Однак ніхто в той час не міг передбачити, що проти завойовницького іґа повстане весь іспанський народ. Іспанці оголосили Наполеону війну, а підтримали їх португальці, на території яких висадились англійські війська.

Такий хід подій значно підірвав авторитет Наполеона, а в Відні розпочалося озброєння і підготовка до війни з Францією. В ситуації, яка склалася, найкращим виходом для Наполеона була демонстрація міцності франко-російського союзу. Це і було головною метою Ерфуртського конгресу 1808 р. Талейрана було запрошено на другу зустріч обох імператорів. Князь Беневентський бачився з російським царем щодня, і радив йому відкинути вимоги Наполеона щодо підписання воєнного договору проти Австрії. Саме тут він заявив російському самодержцю: „Навіщо Ви сюди приїхали? Ви повинні врятувати Європу і досягнете цього, якщо чинитимете опір Наполеону. Французький народ цивілізований, але його монарх нецивілізований, тому російський монарх повинен бути союзником російського народу”. Найважливішим питанням Ерфуртського конгресу залишалась проблема Австрії, яку з самого початку захищав Талейран. Олександр і без його допомоги не віддав би Австрію на знищення французьким маршалам, однак поведінка француза тільки підтвердила думку царя [15, 241]. Наполеон спромігся продовжити існування франко-російського союзу визнання прав Росії на Молдавію, Валахію та Фінляндію, але йому не вдалося вмовити Олександра допомогти приборкати Австрію. Хоч Ерфуртський конгрес і завершився підписанням союзної конвенції, однак французька дипломатія зазнала поразки. Натомість Олександр, підтриманий Талейраном та М.Сперанським, втримався на своїх позиціях.

Після розгрому австрійських військ Наполеоном 14 жовтня 1809 р. було підписано у Шенбруннському палаці мирний договір, за яким Бонапарт приєднав майже всю Західну

Галичину вздовж до герцогства Варшавського. Австрія втратила Зальцбург, частину Верхньої Австрії, Країни, Каринтії та Хорватії. Вона також була відрізана від Адріатичного моря: на базі австрійських земель виникли так звані іллірійські департаменти Французької імперії. Внаслідок Шенбрунського миру російсько-французькі відносини значно погіршились. Зазнали краху переговори щодо майбутнього герцогства Варшавського. Що ж стосується східного питання, то Наполеон не лише міцно закріпився на Близькому Сході, але й бажав здійснювати контроль над Балканським півостровом.

В липні 1810 р. до Франції було приєднано Голландське королівство, згодом – швейцарська територія Валліс, герцогство Ольденбурзьке, частина герцогства Берг і королівства Ганноверського. Ці успіхи знайшли відбиток у шлюбі Наполеона з габсбурзькою принцесою, а також у шлюбах з численними королівськими домами його братів та сестер [43, 305]. До кінця 1810 р. стосунки Росії та Франції залишались дружніми, хоч створювалась видимість цієї дружності. Баварському послу Олександр заявив: „Я люблю імператора Наполеона як брата; думаю, що він мене також поважає; тому треба розраховувати на тверду згоду між кабінетами” [20, 497]. Ззовні все було ніби спокійно, однак, насправді, Наполеон вже готувався до війни з Росією. Йому вдалось підписати таємну конвенцію з Прусією, за якою вона зобов'язувалась виставити для війни двадцятитисячний корпус. Австрія мала направити тридцятитисячний корпус для ведення бойових дій на Україні.

Приводом до війни стала відмова Росії виконувати умови континентальної блокади, однак причини були більш глобального масштабу. Метою для Наполеона було змусити Росію економічно піддатися інтересам французької буржуазії. Якщо ж справи йтимуть добре, французький імператор задумувався над походом на Індію [61, 3]. Однак, увійшовши 1812 р. в Росію, Наполеон не зміг розбити російські війська, що змусило його шукати порозуміння з російським урядом. Але ні до, ні після вторгнення в Москву Наполеону так і не пощастило розпочати вигідні для себе переговори. Французькі війська, відступаючи, зазнали величезних втрат. Саме в той час, коли росіяни переслідували французів, створювалась шоста анти французька коаліція, до якої ввійшли Англія, Росія, Прусія та Швеція.

В одному з палаців Дрездена міністр закордонних справ Німеччини Клемент Лотар фон Меттерніх зустрівся з Наполеоном. Бонапарт і чути не хотів про якісь поступки: він все ще вірив у дієздатність континентальної блокади та кінцеву перемогу над Англією. Це зумовило те, що Австрія теж вступила в шосту коаліцію, яка зрештою і перемогла війська Наполеона у „битві народів” під Лейпцигом. Згодом імператор Франції зречеться престолу на користь свого сина і вирушить на о.Ельбу.

До 1812 р. Наполеон у своїй зовнішній політиці переслідував єдину мету. Всі його війни були спричинені бажанням об'єднати Європу, стати імператором Заходу. Бонапарт був впевнений, що Європою повинен керувати тільки один правитель – французький імператор. Париж мав стати столицею континенту, союзу держав, своєрідних сполучених штатів Європи. Коли Наполеон вирушав у похід на Росію, він заявляв: „Я хочу побачити під прапором Франції всю Європу. Я хочу, щоб у битвах і перемогах лише європейці стали єдиним народом”. Відбуваючи заслання, Наполеон пророкував: „Таке об'єднання рано чи пізно відбудеться. Військовий марш, що я розпочав, був маршем у майбутнє, до єдиної Франції європейських націй” [49, 229].

Наполеон був чудовим знавцем історії та теорії міжнародних відносин, але часом суттєво переоцінював свої дипломатичні здібності. Він вміло використовував суперечності між окремими державами, що ворогували з Францією. Ще в часи другої коаліції суперечності між Росією та Австрією з одного боку та між Росією і Англією з другого дозволили першому консулу ізолювати Англію й домогтися заключення вигідного Ам'єнського миру. Пізніше, в часи третьої та четвертої коаліцій, французький імператор вдало користався недовірою Австрії до Росії, Росії до Англії, зміг роз'єднати їх, перемігши поодиночі.

Кожна з правлячих в Європі династій в своїх відносинах з імператорською Францією допустила цілий ряд помилок, але помилки Романових, Габсбургів, Гогенцоллерів і Ганноверської династії не йшли ні в яке порівняння з тими, які зробили самі королі Франції, Бурбони, що повернулися до країни після 22-х років вигнання весною 1814 р. [23, 364 – 365]. Населення Франції, незадоволене таким правлінням, згадувало про славі часи Наполеона, який у вигнанні зрозумів, що ситуація змінилась на краще. Без жодного пострілу Наполеон входить у Париж, де оголошує загальну амністію. Він намагався привернути на свій бік Талейрана та Меттерніха, пропонуючи їм значні винагороди та закликаючи кожного піклуватися про добробут своїх націй. Наполеон заявив, що приймає умови Паризького миру 1814 р., однак це вже не допомогло. Поблизу Ватерлоо значно численніші війська союзників перемогли армію Бонапарта.

Після Ватерлоо Наполеон зійшов з політичної арени і до кінця свого життя, яке він провів на о. Святої Єлени, колишній імператор писав мемуари. Наполеон задумується над всім, що зробив правильно та в чому помилявся. Він дійшов до висновку, що навіть всі виграні битви не можуть зрівнятися за масштабом з його Кодексом, котрий існує в Франції по сьогоднішній день як Орден Почесного Легіону. Саме мемуарні записки, написані Наполеоном на о. Святої Єлени, свідчать про його релігійні переконання. Він глибоко задумувався над проблемами божественного та переконував своє найближче оточення в існуванні Бога. Наполеон аналізував походження та розвиток різних релігійних напрямів, порівнював християнство з мусульманством, католицизм з протестантизмом. Перебуваючи на засланні, Наполеон неодноразово заявляв: „Можна назвати протестантизм релігією свідомості, назва, яка цілком підходить для створення людини. Католицизм – це релігія віри, бо вона – творіння Бога. Католицизм – це релігія влади і суспільства, тоді як протестантизм – доктрина бунту та егоїзму. Католицька релігія єдина, вона – мати світу та єдності. Лжевчення Лютера і Кальвіна – це вічна причина сварок, причина ненависті та гордині, виклик всім пристрастям” [1, 101-103]. Наполеон часто думав про божественність Ісуса Христа та про язичництво, про Таємну Вечерю та докази існування Бога.

Наполеон Бонапарт помер 5 травня 1821 р., залишивши після себе пам'ять найвидатнішої людини першої чверті XIX ст. Його ідея всесвітньої єдності базувалась на царстві Свободи, Рівності та Братства, Нової Землі Обітованої від початку історії людства. Наполеон хотів підготувати злиття європейських інтересів так само, як провів злиття партій в середині країни, а потім подумки прокладав шлях на Схід, в Азію, мріяв стати монархом всесвіту. Він вважав, що одній людині чи навіть одній нації під силу об'єднати людство. Устремління діяти революційним шляхом відповідало духу його часу. Прагнення управляти світом, щоб вести його до досконалості, суперечило часові. Коли Наполеон побачив, що людська єдність не може бути ні політичною, ні суспільною справою і не може здійснюватись ззовні, він зрозумів, що його ідея випередила людство. „Груша” всесвітності ще не допіла”, - сказав він [1, 31 – 32].

Таким чином, третій етап політичної діяльності Наполеона, в основному, стосується зовнішньої політики Франції. Безперервність наполеонівських війн мотивувалась залученням Європейського материка до континентальної блокади, яку Наполеон вів проти Англії. Свої війни Бонапарт також мотивував ідеєю об'єднання Європи на чолі з Францією. Наполеон вважав себе імператором Заходу, імперія якого мала будуватись на рівності та справедливості. В останні роки життя Наполеон Бонапарт часто думав про релігію, будучи переконаним у божественності Ісуса Христа.

В даній курсовій роботі ми розглянули тільки деякі аспекти формування та еволюції політичних поглядів Наполеона Бонапарта. Для кращого висвітлення теми нами запропоновано власну періодизацію, яка поділила все політичне життя визначного французького імператора на три етапи, які тривали з 1784 по 1821 рр.

Базуючись на велику кількість опрацьованої наукової літератури можна стверджувати, що на ранньому етапі формування політичних поглядів Наполеон Бонапарт був республіканцем, шанувальником Жан-Жака Руссо, відносячи себе до радикального

крила французької політичної думки. На його подальший світогляд вплинула Велика Французька революція, яка сприяла будь-кому недворянської крові „вбитись у люди”. Наполегливість та цілеспрямованість, а також поступова відмова від радикалізму в 1792 р. допомогли Наполеону досить швидко здійснити блискучу політичну кар’єру. Самостійність та незалежність Бонапарта під час італійського та єгипетського походів остаточно сформували молодого диктатора, сповненого бажанням примушувати людей підкорятися його волі. Прийшовши до влади у 1799 р., Наполеон вже не мав задумів втілювати в життя настанови просвітників, хоча частково їх обробив, вивівши раціональне зерно у власному трактуванні Конституції. Наполеонівське трактування полягало в тому, що „Декларація прав людини і громадянина” повинна бути відсутня. Натомість Конституція, з великою кількістю нечітких статей, фактично проголошувала одноосібну владу першого консула. Особиста влада Наполеона нерідко маскувалася під вивіскою республіканського ладу.

В наш час можна стверджувати, що ті нововведення Наполеона Бонапарта, які він зробив у період свого консульства, були і залишилися незмінними настановами для наступних поколінь французів. Основи політичних поглядів Наполеона знайшли своє відображення не лише в Конституції, але й у Кодексі, змінювати котрий не захотів жоден французький уряд після нього. Виняток становив тільки уряд Паризької Комуни. На відміну від першого та третього етапів політичної біографії Наполеона другий відзначається відносним спокоєм на європейському континенті. Цей етап у житті Наполеона завжди буде асоціюватися не з війнами, а із внутрішньополітичною діяльністю, налагодженням суспільно-політичного життя Франції, законодавчими устремліннями першого консула, що знайшли позитивний відбиток у подальшій долі французів. Наполеон Бонапарт особисто придушив революцію, здійснивши переворот, але, проголошуючи свободу та рівність у державі, він переслідував і власні інтереси. До пасиву можна віднести скасування великої кількості столичних газет, що свідчило про обмеження свободи. В його активі: проголошення загального виборчого права (для чоловіків), котре діяло фіктивно.

Проблеми політики у внутрішньому житті країни турбували Наполеона найбільше. Політики у всі часи – це люди, котрі заради власної вигоди здатні суттєво і радикально поміняти свої погляди. Недоліком Наполеона та політики, яку він проводив, був той факт, що імператор не міг повністю довіряти своїм міністрам, найближчому оточенню, але, разом з тим, позбутися їх теж не міг. Майстри своєї справи Талейран і Фуше були людьми, яким важко було знайти рівноцінну заміну. Наполеон знав, що звільнивши їх, кращих він не знайде. Система шпигунства Фуше діяла без суттєвих збоїв, однак здобута інформація після фільтрації керівника поліції, поставала перед Наполеоном у тому вигляді, як цього бажав Фуше. Щодо Талейрана, то він користувався певним впливом над Наполеоном і саме це призвело до цілого ряду помилок імператора, які пізніше виявилися фатальними. Саме Талейран умовив Бонапарта розстріляти герцога Енгієнського, після чого неодноразово піддавав критиці Наполеона за скоєння цього злочину. Неодноразово пересвідчуючись у державній зраді свого посла, Наполеон не переставав з ним співпрацювати. Цього не можна стверджувати однозначно, однак можна припустити, що якби Талейран не керувався власними інтересами а державними, то правління Наполеона можливо тривало б довше в часі. Жозеф Фуше і Шарль-Моріс Талейран, починаючи з дня проголошення імперії Наполеона, дійшли згоди, що його необхідно скинути. З іншого боку, вони бажали прийти до влади при допомозі тих же засобів, що й Наполеон.

Бонапарт завжди прагнув більшого. Він хотів подальшого збагачення Франції, розширення її територій за рахунок активної агресивної зовнішньої політики. Починаючи з 1807 р. його воєнно-політичні ідеї нерідко сприймалися як абсурдні: найбагатша країна світу веде війну для ще більшого збагачення. Саме тому його ідеї не могли і не хотіли розуміти. Одні вважали, що він проводить війни заради самих воєн, інші твердили, що його жадоба до завоювань немає меж. Ця думка особливо жахала населення Франції. Саме Наполеон стверджував, що Франція повинна стати наймогутнішою світовою державою. В

одній із своїх численних промов він просив, щоб йому вибачили таке прагнення. Свої не менш численні війни він оправдовував тим, що несе основи демократії у найвіддаленіші куточки світу, і виходячи з того, якими знаннями володіє, Наполеон зобов'язаний і надалі займатись цією справою. Поширення французької культури та витягування на цей рівень інших культур мало бути початком до всесвітнього об'єднання різних цивілізацій під верховенством Франції. Цього досягти можна було лише після перемоги над Англією – єдиною державою, що могла скласти конкуренцію Франції.

Можна припустити, що якби вторгнення в Росію 1812 р. було вдалим, то Наполеону пощастило б захопити і англійську колонію Індію. Очевидно, що після цього можна було завдати вирішальної поразки і самій Англії. Якби все це відбувалося за таким сценарієм, можна тільки здогадуватись, у якому б напрямку розвивалась зовнішня політика Англії. Можна було знову заволодіти Єгиптом, а відтак і розв'язати війну з Туреччиною. З іншого боку, маючи таку територіальну могутність, Наполеон, зрозуміло, зіткнувся б з небажанням інших держав йти у фарватері наполеонівської зовнішньої політики.

1. Беседы императора: Пер. с фр./Ком., вступ. ст. Л.В.Гусевой. – М.: ООО «АиФ-Принт», 2001. – 240 с.
2. Кутузов М.И. Письма. Записки. – М.: Военное изд-во, 1989. – 592 с.
3. Наполеон Бонапарт. Заключительные замечания Наполеона о Египетском походе // Наполеон Бонапарт. О военном искусстве. Избранные произведения. – М.: ЭКСМО, 2003. – С. 675-692.
4. Наполеон Бонапарт. Заметки на книгу генерала Жомини «Разбор крупных военных операций» // Наполеон Бонапарт. О военном искусстве. Избранные произведения. – М.: ЭКСМО, 2003. – С. 351-366.
5. Наполеон Бонапарт. Замечания о военных действиях кампаний 1796 и 1797 гг. в Италии // Наполеон Бонапарт. О военном искусстве. Избранные произведения. – М.: ЭКСМО, 2003. – С. 321-350.
6. Наполеон Бонапарт. Извлечения из различных произведений Наполеона // Наполеон Бонапарт. О военном искусстве. Избранные произведения. – М.: ЭКСМО, 2003. – С. 693-788.
7. Наполеон Бонапарт. Итальянская кампания 1796-1797 гг. // Наполеон Бонапарт. О военном искусстве. Избранные произведения. – М.: ЭКСМО, 2003. – С. 59-320.
8. Наполеон Бонапарт. Кампании в Египте и Сирии (1798-1799) // Наполеон Бонапарт. О военном искусстве. Избранные произведения. – М.: ЭКСМО, 2003. – С. 419-674.
9. Наполеон Бонапарт. Осада Тулона. Август-декабрь 1793 г. // Наполеон Бонапарт. О военном искусстве. Избранные произведения. – М.: ЭКСМО, 2003. – С. 9-32.
10. Наполеон Бонапарт. Очерк операций Итальянской армии в 1792-1795 гг. // Наполеон Бонапарт. О военном искусстве. Избранные произведения. – М.: ЭКСМО, 2003. – С. 33-58.
11. Наполеон Бонапарт. Очерки военных событий за 1798 г. // Наполеон Бонапарт. О военном искусстве. Избранные произведения. – М.: ЭКСМО, 2003. – С. 367-380.
12. Наполеон Бонапарт. Очерки военных событий, происшедших в течение второй половины 1799 г. // Наполеон Бонапарт. О военном искусстве. Избранные произведения. – М.: ЭКСМО, 2003. – С. 381-418.
13. 12 а. Наполеон. Годы величия. 1800-1814. В воспоминаниях секретаря Меневалея и камердинера Констана. – М.: Захаров, 2002. – 478 с.
14. 12 б. Наполеон. Годы изгнания. Мемуары Луи-Жозефа Маршана. – М.: Захаров, 2003. – 784 с.
15. 12 в. Наполеон Бонапарт. Императорские максимы. – М.: Издательство Эксмо, 2003. – 448 с.

16. Балязин В. О книге «Нашествие Наполеона на Россию» и ее авторе – академике Е.В.Тарле // Тарле Е.В. Нашествие Наполеона на Россию. 1812 год. – М.: Воениздат, 1992. – 295-303.
17. Бессмертная эпопея. К 175-летию Отечественной войны 1812 г. и Освободительной войны 1813 г. в Германии. – М.: Наука, 1988. – 288 с.
18. Борисов Ю.В. Шарль Морис Талейран. – 2-е изд. дополненное. – М.: Международные отношения, 1989. – 328 с.
19. Бутромеев В. Всемирная история в лицах. XIX-XX. – М.: «ОЛМА-ПРЕСС», 1999. – С. 7-43.
20. Валишевский К. Сын великой Екатерины: Император Павел I. – М.: СП «ИКПА», 1990. – 664 с.
21. Вандаль А. Сочинение в четырех томах. – Т. 1. Возвышение Бонапарта. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 576 с.
22. Вандаль А. Сочинение в четырех томах. – Т. 2. Наполеон и Александр I. Франко-русский союз во время первой империи. От Тильзита до Эрфурта. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 544 с.
23. Вандаль А. Сочинение в четырех томах. – Т. 3. Наполеон и Александр I. Франко-русский союз во время первой империи. Второй брак Наполеона. Упадок союза. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 576 с.
24. Вандаль А. Сочинение в четырех томах. – Т. 4. Наполеон и Александр I. Франко-русский союз во время первой империи. Разрыв франко-русского союза. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 608 с.
25. Всемирная история: В 24 т. – Т. 16. Европа под влиянием Франции /А.Н.Бадак, И.Е.Войнич, Н.М.Волчек и др. – Минск: Литература, 1997. – 560 с.
26. Делдерфилд Р.Ф. Маршалы Наполеона: Исторические портреты. – М.: Центрполиграф, 2001. – 444 с.
27. Джеджула К.Е. Россия и Великая Французская буржуазная революция конца XVIII века. – К.: Изд-во Киевского университета, 1972. – 452 с.
28. 24 а. Дюфрес Р. Наполеон. – М.: Издательство „Весь мир”, 2003. – 192 с.
29. Егер О. Всемирная история: В 4 т. – Т. 4: Новейшая история. – СПб: ООО «Издательство «Полигон»; М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2002. – 624 с.
30. Егоров А. Фуше. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1998. – 416 с.
31. Жилин П.А. Наполеон как полководец // О войне и военной истории. – М.: Наука, 1984. – С. 517-529.
32. Жилин П.А. Отечественная война 1812 года. – М.: Наука, 1988. – 496 с.
33. Из литературного наследия академика Е.В.Тарле /Сост.: В.А.Дунаевский, В.И.Дурновцев, Е.И.Чапкевич. – М.: Наука, 1981. – 392 с.
34. Исдейл Ч.Дж. Наполеоновские войны. – Ростов-на-Дону – Москва: «Феникс», «Зевс», 1997. – 544 с.
35. Кирхейзен Ф. Наполеон Первый. Его жизнь и его время. – М.: «Терра» – «TERRA», 1997. – 288 с.
36. Ключевский В.О. Сочинения: В 9 т. – Т.5. Курс русской истории. – Ч.5 /Под ред. В.Л.Янина; Послесл. и коммент. Составили В.А.Александров, В.Г.Зими́на. – М.: Мысль, 1989. – 476 с.
37. Кранцфельд Я. Опальные шедевры // Тарле Е. Политика: История территориальных захватов (XV-XX век): Сочинения. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 5-14.
38. Крейе Э. Энно. Политика Меттерниха: Германия в противоборстве с Наполеоном 1799-1814. – М.: Центрполиграф, 2002. – 383 с.
39. 34 а. Кухта Б. Феномен політичного лідера: Історичні силуети на тлі епох. – Львів: Кальварія, 2000. – 231 с.
40. Лашук А. Гвардия Наполеона. – М.: Изографус, ЭКСМО, 2003. – 800 с.
41. Лепелетье Э. Сын Наполеона. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1999. – 320 с.

42. Лосиевский И. Еще одно возвращение Наполеона Бонапарта. Труды и дни историка Евгения Тарле // Тарле Е.В. Наполеон. Талейран. – М.: Издательство «Изографус» – Издательство «ЭКСМО», 2003. – С. 648-701.
43. Любош С. Последние Романовы. – Санкт-Петербург: Полигон, 2003. – 271 с.
44. Манфред А. Наполеон Бонапарт. – М.: Мысль, 1998. – 624 с.
45. Манфред А.З. Три портрета эпохи Великой Французской революции. – Второе изд. – М.: Мысль, 1989. – 432 с.
46. Мережковский Д.Данте. Наполеон /Ред. кол.: О.А.Коростелев и др.; Вступ. ст. А.Н.Николюкина. – М.: Республика, 2000. – 542 с.
47. Миронов В. Народы и личности в истории. Очерки по истории русской и мировой культур: В 3 т. – Т. 1. – М.: «Звонница-МГ», 2000. – 640 с.
48. Мусский И.А. Наполеон I Бонапарт // Мусский И.А. Сто великих дипломатов. – М.: «Вече», 2002. – С. 295-307.
49. Мусский И.А. Шарль Морис Талейран // Мусский И.А. Сто великих дипломатов. – М.: «Вече», 2002. – С. 272-287.
50. Наполеоновские войны 1799-1815. Биографический энциклопедический словарь. – М.: Астрель-АСТ, 2003. – 825 с.
51. Покровский М.Н. Избранные произведения: В 4 книгах /Под общей ред. М.Н.Тихомирова, В.М.Хвостова, О.Д.Соколова. – Кн. 2. Русская история с древнейших времен (тома III-IV). – М.: Мысль, 1965. – 664 с.
52. Покровский М.Н. Избранные произведения: В 4 книгах /Под общей ред. М.Н.Тихомирова, В.М.Хвостова, О.Д.Соколова. – Кн. 3. Русская история в самом сжатом очерке. – М.: Мысль, 1967. – 672 с.
53. Пресняков А.Е. Российские самодержцы. – М.: Книга, 1990. – 441 с.
54. Радзинский Э. Наполеон: жизнь после смерти. – М.: ВАГРИУС, 2003. – 335 с.
55. Рамбо А. История древней и новой России. – Смоленск: Русич, 2001. – 640 с.
56. Сергеев В.И. Павел I (Гроссмейстер Мальтийского ордена). – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1999. – 512 с.
57. Сироткин В. Наполеон и Александр I. Дипломатия и разведка Наполеона и Александра I в 1801-1812 гг. – М.: ЭКСМО-Алгоритм, 2003. – 416 с.
58. Сироткин В. Наполеон и Россия. – М.: «ОЛМА-ПРЕСС», 2000. – 380 с.
59. Сокольский Ю.М. Цари и министры: Власть – это политическое господство одних людей над другими. – Санкт-Петербург: Полигон, 2000. – 477 с.
60. Соловьев С. Император Александр I: Политика, дипломатия. – М.: Изд-во АСТ – Астрель, 2003. – 639 с.
61. Соловьев С.М. Восточный вопрос // Соловьев С.М. Сочинения: В 18 кн. – Кн. XVI. Работы разных лет /Отв. ред. И.Д.Ковальченко. – М.: Мысль, 1995. – С. 629-672.
62. Соловьев С.М. История падения Польши // Соловьев С.М. Сочинения: В 18 кн. – Кн. XVI. Работы разных лет /Отв. ред. И.Д.Ковальченко. – М.: Мысль, 1995. – С. 405-628.
63. Тарле Е. Политика: История территориальных захватов (XV-XX век): Сочинения. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 800 с.
64. Тарле Е. Предисловие // Наполеон Бонапарт. О военном искусстве. Избранные произведения. – М.: ЭКСМО, 2003. – С. 5-8.
65. Тарле Е.В. Наполеон. Талейран. – М.: Издательство «Изографус» – Издательство «ЭКСМО», 2003. – 704 с.
66. Тарле Е.В. Нашествие Наполеона на Россию. 1812 год. – М.: Воениздат, 1992. – 304 с.
67. Хобсбаум Э. Век революции. Европа 1789-1848 /Пер. с англ. Л.Д.Якуниной. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1999. – 480 с.
68. Хоскинг Дж. Россия и русские: В 2 кн. – Кн. 1. – М.: ООО «Издательство АСТ» – ООО «Транзиткнига», 2003. – 494 с.

69. Чапкевич Е.И. Евгений Викторович Тарле. – М.: Наука, 1977. – 128 с.
70. Черкасов П.П. Лафайет: Политическая биография. – М.: Мысль, 1991. – 376 с.
71. Черников И. Гибель империи. – Москва – Санкт-Петербург: Изд-во «Terra-Fantastica», 2002. – 640 с.
72. Черняк Е.Б. Вековые конфликты. – М.: «Международные отношения», 1988. – 400 с.
73. Чулков Г. Императоры: Психологические портреты. – М.: ООО «Издательство Астрель» – ООО «Издательство АСТ», 2003. – 378 с.
74. 68 а. Шедивы Ярослав. Меттерніх против Наполеона. – М.: Международные отношения, 1991. – 272 с.
75. Шимов Я. Австро-Венгерская империя. – М.: ЭКСМО – «Алгоритм», 2003. – 608с.
76. Шмидт Х. Наполеон I // Французские короли и императоры /Под ред. Петера К.Хартмана. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1997. – 381-465.
77. 200 лет Великой Французской революции. Французский ежегодник. 1987.. – М.: Наука, 1989. – 356 с.
78. Villepin de Dominigue. Napoleon. Cele o-suta-de-zile sau spiritul de sacrificiu.-Cluj-Napoca: Dacia International, 2001.-550 p.

VEHESH I. NAPOLEON BONAPART: DETAILS OF THE POLITICAL PORTRAIT.

This essay is giving the details of the political portrait of Napoleon Bonapart, the emperor of France. It is telling about the evolution of young Napoleon's political views, describing the political activity of the first council Bonapart, giving a mark of the Constitution of France and Code of Napoleon, showing the viewpoint of Napolen about the religion. Author of the essay gives the next periods of Napoleon's political thoughts: 1) republicanism supporter, Napoleon, slowly becomes to prefer the absolute monarchy (1784-1799); 2) political activity of Napoleon as the first council (1799-1804); 3)political activity of Napoleon as the emperor of France and his political defeat (1804-1821). Basing on the numerous works of the foreign researchers the motives of Napoleon's political decisions are found out. Essay also gives a picture of the political life in France at the end of the XVIII- first quarter of the XIX century. It is telling about the influence that Napoleon's political achievements made on the history of France in the future.

Irina a Vladislav DUDINSKY (Prešov, Slovensko)

IDEA SOCIÁLNEJ ZMENY V NÁZOROCH VLADIMÍRA SOLOVJOVA A SLOVANSTVO

Názory Solovjova evolucionizovali v podmienkach zásadných zmien v sociálnom, ekonomickom a kultúrnom živote Ruska. Posledné desaťročia 19. storočia boli v Rusku obdobím intenzívneho spoločenského a intelektuálneho kvasu. V centre pozornosti vtedajších teoretických sporov bola otázka historických perspektív a cesty ďalšieho vývoja Ruska a ruskej spoločnosti a jej akceptácia, resp. neakceptácia kapitalistického spôsobu výroby. V rámci riešenia tohto hlavného svetonázorového a spoločenského problému nachádzame v ruskom filozofickom a sociálno-politickom myslení širokú škálu koncepcií – od konzervatívnych, reakčných a „ochranárskych“ (prezentovanými predovšetkým nábožensko-filozofickými konceptmi, ktoré pri hľadaní nových duchovno-mravných princípov ľudskej existencie často prepadali skepse a prezentovali tragické a apokalyptické obrazy konca Ruska v prípade akceptácie západného – kapitalistického - spoločenského zriadenia), až po antifeudálne (s najradikálnejším roľníckym a neskôr proletárskym revolučným socializmom). V princípe všetky v spore zúčastnené strany určitým (a častokrát svojským) spôsobom reagovali na dobové ťažkosti, protirečenia a konflikty, ku ktorým dochádzalo v podmienkach zrušenia nevoľníctva a postupného zakoreňovania